

WAAR VAN ALLES KAN GEBEUREN

Over de democratische rol van publieke ontmoetingsplekken in Rotterdam

Catherine Koekoek

Een groep mensen, gewone stervelingen: jong, oud, vrouw, man, van diverse kleuren en afkomsten, geboren hier, en ver weg – jullie: bewoners van de stad Rotterdam – verzamelt zich op een donkere herfst-dag voor de trappen van wijkgebouw De Hillevliet.

[...] Hier ontmoetten ze elkaar voor het eerst. Zagen ze elkaar, de ander, voor de tweede keer. En ze kwamen terug, voor een derde, en een vierde keer. Iedere week kwamen ze terug. Voor het weerzien van elkaar. Voor het weerzien van de ander. Voor het weerzien van de mens in elkaar. (Proloog van *Weerzien*, Rotterdams Wijktheater 2024)

Eind 2024 verwelkomen twee vertellers hun publiek op het plein voor wijkgebouw De Hillevliet in Rotterdam-Zuid. Een groep spelers van het Rotterdams Wijktheater,

die net één voor één zijn aan komen lopen vanaf de bushalte dichtbij, staat op de trappen voor de oude technische school. Een postbode onderbreekt zijn ronde en blijft verbaasd staan kijken.

Levens die elkaar ongemerkt dagelijks kruisen, komen nu even tot stilstand, en worden zichtbaar in hun pluraliteit

Enkele mensen die duidelijk ergens moeten zijn, banen zich een weg door de acteurs om het gebouw binnen te gaan. Onder de theaterlampen wordt, voor heel even, alles wat zich op dit plein afspeelt theater: van de mensen wachtend op de bus, de voorbijganger die de hond uitlaat, tot de auto's die met luide bas langsrijden. Levens die elkaar ongemerkt dagelijks kruisen, komen nu even tot stilstand, en worden zichtbaar in hun pluraliteit.

Proloog van *Weerzien*, met vertellers Jasja Renne en Matthie Lock. Rotterdams Wijktheater, 29 november 2024. Foto voor Rotterdams Wijktheater door Michelle Urbiztondo.

Plekken als De Hillevliet, en praktijken als het Rotterdams Wijktheater, vervullen een cruciale rol in de democratie. Niet alleen brengen ze heel verschillende mensen die in een stad als Rotterdam langs elkaar leven, af en toe samen. Ze zorgen er ook voor dat uiteenlopende ervaringen überhaupt geuit – en gehoord – kunnen worden.

Zonder ontmoetingsplekken geen democratie

Ze werken als het ware als vertaalmachines: ze maken alledaagse ervaringen publiek en zichtbaar voor formele democratische instituties. Ik zie dit soort plekken en praktijken daarom als democratische infrastructuur.

Juist nu allerlei stemmers zich niet gehoord of gerepresenteerd voelen door bestaande democratische partijen en systemen, en dat gevoel soms luid kenbaar maken op populistische en zelfs antidemocratische wijze, is het belangrijk om de basisvoorwaarden die ervoor zorgen dat mensen zich democratisch kunnen uiten en organiseren, te versterken. Zonder ontmoetingsplekken geen democratie. Maar hoe belangrijk hun democratische rol ook mag zijn, het gaat niet goed met publieke ontmoetingsplekken. In plaats van als basisvoorwaarden voor democratie, worden ze vaak gezien als sociale probleemoplossers. Buurthuizen, of huizen van de wijk zoals ze in Rotterdam

heten, zijn centrale locaties voor welzijn, als plekken waar zorgverleners, gemeente, sociaal werkers en cliënten elkaar vinden. Maar door hun focus op zorg en welzijn richten deze plekken zich met name op het oplossen van problemen voor mensen of wijken waar het zelfredzaam vermogen niet zo sterk is – ‘in elk geval nóg niet’, zoals de Gemeente Rotterdam optimistisch schreef in 2015. Ze zijn er dus niet voor iedereen en door hun sterke doelgerichtheid is voor spontaniteit weinig ruimte. Veel buurthuizen en bibliotheken sloten na bezuinigingen in de afgelopen decennia bovendien hun deuren, en maatschappelijk vastgoed werd door gemeentes van de hand gedaan.

Maar als publieke plekken een voorwaarde zijn voor democratisch samenleven, kunnen ze niet worden overgelaten aan toevallige goede wil

In 2020 concludeerde de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) dat de mogelijkheden voor burgers om deel te nemen aan de stedelijke samenleving afnemen als gevolg van de verschraling van publieke voorzieningen (Rli 2020). Ontmoetingsplekken worden overgelaten aan de markt of aan goedwillende burgercollectieven. Dat gaat soms goed – ook De Hillevliet is in private handen. Maar als publieke plekken een voorwaarde zijn voor democratisch samenleven, kunnen ze niet worden overgelaten aan toevallige goede wil.

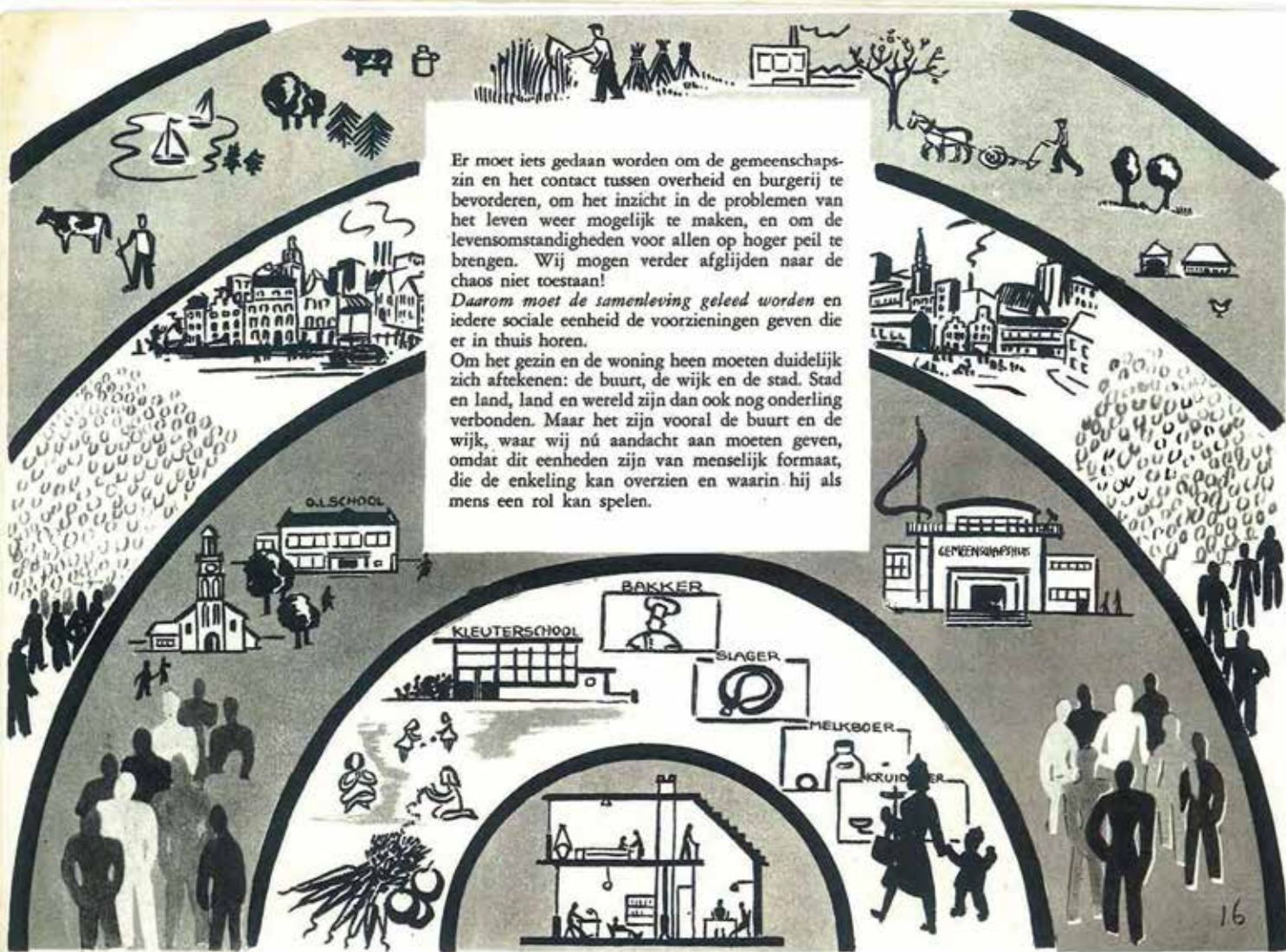
Hoe kunnen buurthuizen en andere publieke ontmoetingsplekken hun democratische rol hervinden? In wat volgt beschrijf ik hoe buurthuizen in Rotterdam zich vanaf het begin van de 19e eeuw ontwikkelden tot

democratische plekken voor zelforganisatie en tegenspraak, tot ze aan het begin van de 21e eeuw die democratische rol weer grotendeels verloren. Ik sluit af met enige reflecties op het nu, en bespreek of en hoe zelforganisatie door bewoners een alternatieve democratische infrastructuur kan vormen.

Tussen paternalisme en ruimte voor politieke expressie (1918-1940)

Er is een foto van mijn oma als zevenjarig meisje op schoot bij Juffrouw Havelaar, de directrice van wat dan het Zuider Volkshuis heet. Ze zitten op een stoel voor het huis in Barendrecht waar mijn oma opgroeide. Het moet 1940 of 1941 zijn. Het volkshuis, in Tuindorp Vreewijk (Rotterdam-Zuid) was zo'n 30 minuten lopen of korter fietsen toen er na de oorlog weer fietsen waren. Mijn oma groeide er zo ongeveer op. Ze was lid van de gemengde club, met jongens en meisjes, nam er danslessen – die iedereen warm hielden tijdens de Tweede Wereldoorlog – en ging op kampeertripjes naar het volksvakantiehuis in Amerongen, eerst als kind en later als leidster, waar ze bekend stond om haar kookkunsten. Ze vertelt me dit alles als ik een week bij mijn grootouders logeer om te schrijven aan mijn proefschrift en leent me het jubileumboek *100 jaar Zuider Volkshuis* (2018).

Het Zuider Volkshuis opent de deuren op 2 november 1918. De *Maasbode* rapporteert: ‘Het huis komt onder leiding van mejuffrouw L. Havelaar, die zich geheel belangeloos aan het werk van ontwikkeling, beschaving en ontspanning zal wijden’. De krant twijfelt niet ‘of dit sociale werk zal aan

Figuur 1: Illustratie door Sia Bakema-van Borssum Waalkes in *Wij en de Wijkgedachte* (Geyl 1948, 16).

den Linker Maasoever spoedig populariteit verwerven en hartelijke waardeering, vooral daar het betreft de opvoeding der jeugd in dit toch wat rauwe stadsgedeelte tot beschaafde en zedelijke mensen'. Het Volkshuis was de eerste basisschool in Vreewijk, startte een leeszaal en later een echte bibliotheek, en had ook een sportruimte en een houtwerkplaats. Soms bood het ook ruimte voor wat radicalere activiteiten: tijdens de hoge werkloosheid in de vroege jaren 30 kwam er een kring van werkloze jongens samen die hun eigen tijdschrift startten, *FRAM*, en niet mee wilden doen met de gemeentelijke regels voor werkverschaffing. 'In *De Rotterdammer* werd het Zuider

Volkshuis beschuldigd een voedingsbodeme te bieden aan communistische agitatoren,' zo schrijft het jubileumboek (Bakker et al. 2018, p. 23). Toen de jongeren tijdens Koninginnedag de Internationale hadden gezongen, werd de subsidie stopgezet.

Het Zuider Volkshuis was niet het eerste volkshuis in Rotterdam: Ons Huis opende al in 1909 op de Gouvernestraat. Door heel Europa werden in de late 19e en vroege 20e eeuw volkshuizen gesticht (Nys & Lefranc 2016). De Nederlandse volkshuizen waren geïnspireerd door internationale voorbeelden als Toynbee Hall in Londen en Hull House in Chicago. Deze initiatieven

richtten zich op volksverheffing en het met gemeenschapszin hervormen, maar niet opheffen, van de klassenmaatschappij.

Maar wat die beschaving inhield, en wie voor de arbeiders bepaalde wat beschaving was, werd niet bevraagd

Ze werden opvallend vaak geleid door dames uit de hogere klassen zoals Juffrouw Havelaar – voor hen was dit soort ‘uitvoerbaar socialisme’ een gelegenheid om professioneel aan het publieke leven deel te nemen (Barnett & Barnett 1890; Bervoets 1988; Smit 2015; Waaldijk 2015). Door onderwijs, muziek, kunst en beweging zouden arbeiders zich kunnen ontwikkelen tot beschaafde mensen. Maar wat die beschaving inhield, en wie voor de arbeiders bepaalde wat beschaving was, werd niet bevraagd.

Het welwillende paternalisme van de Nederlandse volkshuizen beperkte de politieke rol die de centra konden spelen. Het ging niet zozeer over het verbeteren van maatschappelijke omstandigheden, maar over het spiritueel verheffen van mensen uit de arbeidersklasse. Door hen toegang te bieden tot muziek, beweging en cultuur in brede zin, zouden zij zich kunnen ontwikkelen tot beschaafde burgers. Toch werkten de Volkshuizen soms als plek voor politieke zelfexpressie. Het waren vaak de eerste-toegankelijke, niet-commerciële, en niet-kerkelijke ruimtes in arbeiderswijken (zie ook Kohn 2003). De werkloze jongeren uit Rotterdam-Zuid konden elkaar in het Volkshuis ontmoeten, en gebruikten die plek – in weerwil van al haar beschavings-

idealen – om zichzelf politiek te organiseren en hun stem te laten horen.

Naoorlogse orde en modern stadsleven: de wijkgedachte (1940-1962)

Nog tijdens de Tweede Wereldoorlog komen in Rotterdam verschillende commissies samen om hun visie te geven op de wederopbouw van de stad. Bij het Duitse bombardement van Rotterdam kwamen bijna duizend mensen om het leven, en werden dertigduizend gebouwen verwoest. Een van de groepen die zich boog over de toekomst van de stad kwam bekend te staan als de Commissie Bos, en naast stedenbouwkundigen, architecten en sociaal-culturele figuren was ook Juffrouw Havelaar een van de leden. Hun boek *De Stad der Toekomst, de Toekomst der Stad* werd gepubliceerd in 1946 en geeft goed inzicht in de toen heersende ideeën over sociaal werk en stadsopbouw.

Het welwillende paternalisme van de Nederlandse volkshuizen beperkte de politieke rol die de centra konden spelen

De commissie beschrijft hoe de moderne stadsmens vervreemd is geraakt in de anonieme massamaatschappij. Vooral in Rotterdam, schrijven ze, zijn mensen te zeer gericht op economische groei en te weinig op menselijke relaties en de natuur. Zo zonder gemeenschapszin worden mensen kwetsbaar voor autoritaire leiders:

‘De koele zakelijkheid, die de menselijke verhoudingen kenmerkt, de ontlustering van de arbeid, die veelal tot koopwaar is geworden, het afsterven van de betrekkingen met de

natuur, het verloren gaan van het verband met de kosmische kracht, deze en dergelijke factoren hebben den mens uiteindelijk volkomen geïsoleerd. Als een droge zandkorrel wordt hij, althans in onze westerse beschaving, maar al te gemakkelijk een willoze prooi van iedere opstekende macht. Hij is bereid zonder critiek den leider te volgen, die zich aan hem opdringt met suggestieve leuzen en uiterlijk machtsvertoon' (Bos et al. 1946, p. 15–16).

Het medicijn tegen de atomisering van de massamens is de wijkgedachte. Het wordt een invloedrijk idee voor zowel de wederopbouw en uitbreiding van de stad, als de inrichting van het sociaal werk. De wijkgedachte gaat uit van een gelede stad, waarin gezinnen onderdeel zijn van overzichtelijke gemeenschappen op wijkniveau, die vervolgens gezamenlijk stadsgewesten vormen (figuur 1).

De vooroorlogse volkshuizen hebben na de oorlog te maken met teruglopende ledenaantallen (Nijenhuis 1987). Tegelijkertijd maakt de nationale overheid subsidies beschikbaar om de verwildering van de 'massageugd' tegen te gaan – ondanks dat er weinig aanwijzingen waren dat de jeugd zich daadwerkelijk wilder was gaan gedragen (Schuyt & Taverne 2000). De volkshuizen nemen de taak van het jeugdwerk op zich. Van plekken voor sociale en culturele ontwikkeling voor wie wil, worden de huizen een instrument voor het oplossen van maatschappelijke problemen. Niet alleen worden sociaal werkers en gezinswerksters aangenomen in de teams van de volkshuizen, ook mensen die al als vrijwilliger in

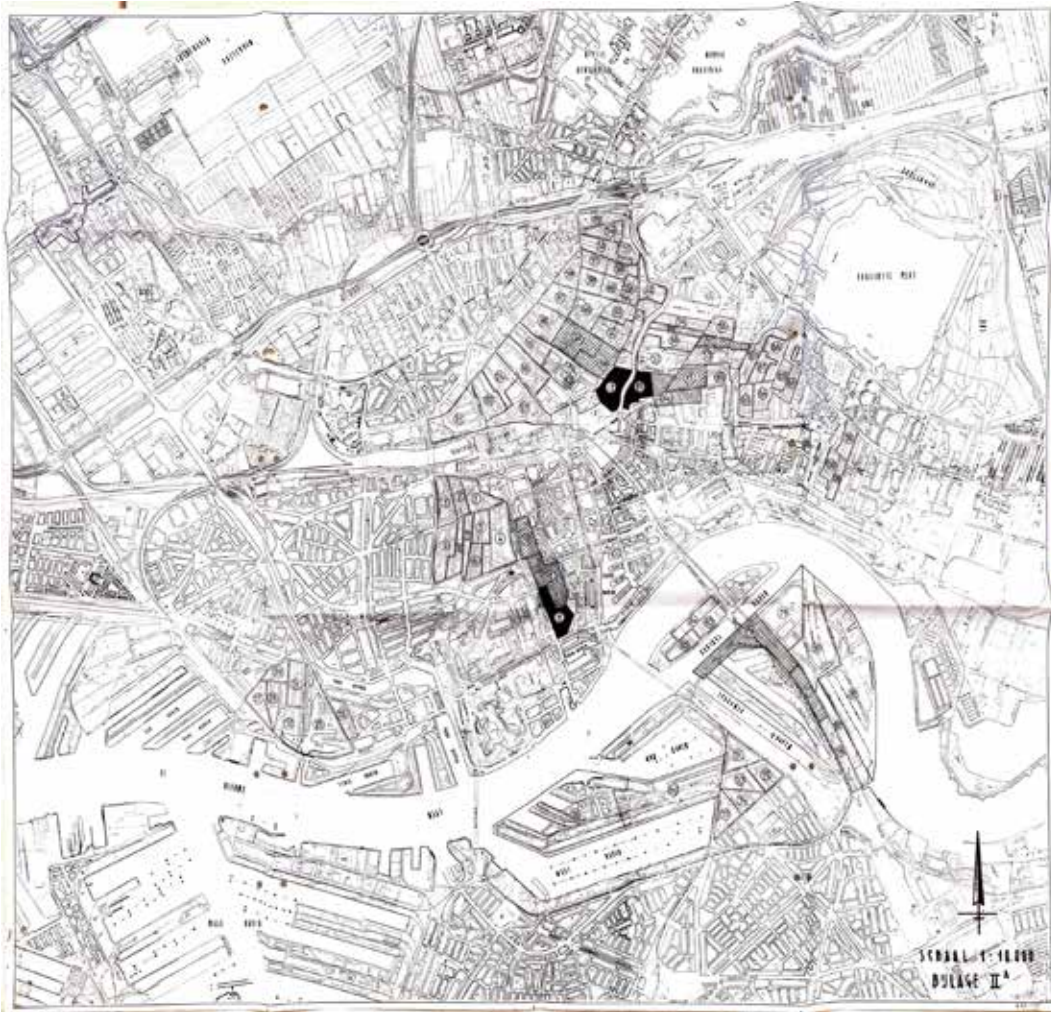
de volkshuizen actief waren, professionaliseren zich (Spierts 2014). Zo ontwikkelt mijn overgrootmoeder, die al sinds de jaren 30 actief was bij het Zuider Volkshuis in Rotterdam, zich verder op de nieuw opgerichte opleiding Sociale Pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam.

Van plekken voor sociale en culturele ontwikkeling voor wie wil, worden de huizen een instrument voor het oplossen van maatschappelijke problemen

In de jaren 50 en 60 worden bestaande volkshuizen veelal omgevormd tot buurt-huizen, en van verenigingen met leden worden ze stichtingen. Het Zuider Volkshuis krijgt een nieuwe naam: De Brink. Maar met hun toegenomen professionalisering en het verdwijnen van de leden, verliezen de huizen een deel van hun potentie als plekken voor politieke expressie. In plaats van ruimte voor collectieve zelfontwikkeling, zijn de huizen steeds meer een instrument voor het oplossen of tegengaan van sociale problematiek. Daarmee werken ze niet als plek die tegenspraak mogelijk maakt, maar bestendigen ze juist de bestaande orde.

Democratisering en georganiseerde oppositie: 'oude wijken zullen niet wijken' (1969-1987)

De democratiseringsgolf die eind jaren 60 internationaal tot acties leidt, komt in Rotterdam pas echt van de grond nadat de gemeenteraad in 1969 de Saneringsnota bespreekt (figuur 2). De gemeente richtte zich in de decennia na de oorlog in eerste instantie op de uitbreidingswijken om te voldoen aan de grote huizen crisis, en de

Figuur 2: Kaart uit Sanering en Reconstructie van Oude Stadswijken 1969, bijlage IIa (1969).

vooorlogse volkswijken zijn er eind jaren 60 slecht aan toe. De Saneringsnota bevat een kaart van de stad waarop aan de hand van de 'hoeveelheid euvels' per gebouw, blok, en wijk op een schaal van 0 tot 53 is aangemerkt welke wijken genomineerd worden voor de sloop. Hoe meer euvels, hoe donkerder de kleur op de kaart, en hoe noodzakelijker sanering en reconstructie.

Buurthuizen en sociaal werkers spelen een grote rol in het mobiliseren van de bewoners van de oude wijken rondom de kwestie van de sloopnota, zoals de saneringsnota snel bekend komt te staan. Ze helpen met het organiseren van demonstraties, wijkcomités en actiegroepen. Tijdens de maandelijkse bijeenkomsten van de dan net

opgerichte Actiegroep Oude Westen (die nog steeds bestaat) komen zo'n 50 tot 200 buurtbewoners bij elkaar (Buurtkrant Oude Westen 2010; Van Vessem 1970). Een groep moeders die elke week in Ons Huis in het Oude Westen samenkomt wordt een van de gezichten van het verzet tegen de sloop. Zij staan voor verbetering van de woningkwaliteit, veilige straten, en meer groen in de wijk. In deze context kiezen de bestaande buurthuizen voor een strategie van radicale democratisering en politisering. De opbouwwerkers staan steeds meer in dienst van bewoners, in plaats van het stadsbestuur. De directeur van het oude volkshuis Ons Huis formuleert deze verandering op 28 november 1970 in een stencil aan de actiegroep Oude Westen:

'Landelijk gezien waren buurt- en clubhuizen over het algemeen aktiviteits-gerichte organisaties voor vrije- tijdsbesteding met dikwijls daaraan gekoppeld een stuk vormingswerk. Evenals in het maatschappelijk werk stak er een onzijdige kant in deze opzet, n.l. werken aan de AANPASSING aan bestaande toestanden. Als Jantje moeilijk was, omdat hij in een rot huis woonde, op een rot school zat, zijn ouders al of niet moeilijk waren, e.d. werkte men aan de opvang van Jantje in zijn vrije tijd, zodat hij wat kon afreageren. Sociaal gedrag op de club werd bevorderd. Aan de woon- en leef- omstandigheden buiten de club (s) van Jantje gebeurde slechts incidenteel wat. Als Jantje later zelf vader was, waren de omstandigheden voor Jantje junior nog onveranderd. De Buurthuizen Ons Huis en Kruiskade anno 1970, kozen voor een ander beleid. [...]

Nota: Als instellingen doen wij niet aan partij-politiek, wel aan cultuur-politiek. – Dat betekent dat we aan fundamentele democratisering willen werken, dwars door alle partij-politiek heen, gericht op de rechten van de mens' (Zwiep 1970).

De democratiseringsbeweging van de vroege jaren 70 is grotendeels succesvol, en leidt ertoe dat de saneringsnota van tafel gaat en in 1973 wordt vervangen door de Verordening Organisatie Stadsvernieuwing, die bewoners medezeggenschap geeft over de verbetering van hun wijken. Opbouwwerkers spelen daarin een cruciale rol, als professionele en betaalde krachten die bewoners ondersteunen. Naast het proces van stadsvernieuwing investeert de gemeente ook in ontmoetingsplekken. De Rotterdam-

se wethouder Van der Ploeg (PvdA) richt in 1971 de Raad Gemeentelijke Wijkgebouwen (RGW) op. Deze raad, die bestaat uit actieve bewoners ondersteund door de gemeente, realiseert in de periode tot 1987 tientallen multifunctionele wijkgebouwen, buurthuizen en jongerencentra (Bulthuis 1986).

Wanneer in de jaren 70 een aantal centra door jongeren wordt bezet, wordt dat door de raad juist als een teken van succes gezien

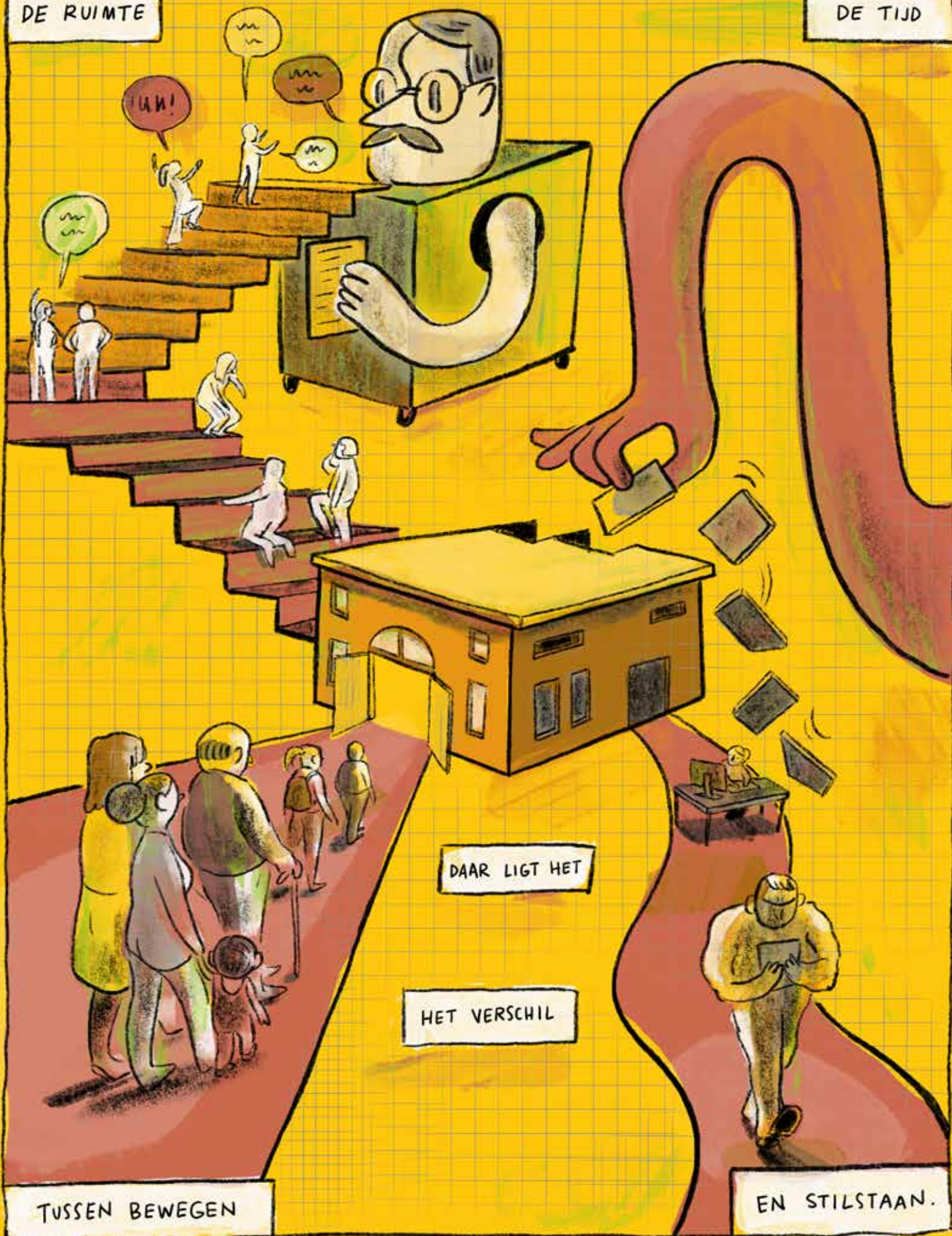
Het gemeentelijk beleid is er in deze periode expliciet op gericht om de democratie te versterken. 'Het gaat mij om open ontmoetingsplaatsen, waar van alles en nog wat kan gebeuren' (Van der Ploeg in Bulthuis 1986, p. 24). Wanneer in de jaren 70 een aantal centra door jongeren wordt bezet, wordt dat door de raad juist als een teken van succes gezien: het betekent dat bewoners zich thuis voelen in de centra (Bulthuis 1986). Het open karakter van de buurthuizen van de jaren 70, waarin niet van tevoren is bepaald wat er kan of moet gebeuren, zorgt ervoor dat ze kunnen uitgroeien tot democratische infrastructuur. De opbouwwerkers en wijdverspreide buurthuizen zorgen voor korte lijntjes tussen bewoners en stadsbestuur. Ze maken het mogelijk dat bewoners van de stad zich op hun eigen manier politiek kunnen organiseren en uiten, en dat dit bovendien wordt gehoord in het stadhuis.

Afbraak en neoliberalisme (1987-)

Het Zuider Volkshuis bestaat nog steeds, als Huis van de Wijk De Brink. Het gebouw is sinds 2016 niet meer in publiek eigendom.

DE RUIMTE

DE TIJD

DAAR LIGT HET

HET VERSCHIL

TUSSEN BEWEGEN

EN STILSTAAN.

Waar de Stichting voor Sociaal-Cultureel Vormingswerk & Buurtwerk De Brink in de jaren 70 werd gedemocratiseerd, zodat ook de bezoekers, deelnemers en vrijwilligers konden meebeslissen, volgde vanaf de jaren 90 een vrijwel onnavolgbaar geschipper van centralisering en decentralisering, de oprichting en opheffing van deelgemeentes en steeds grotere stichtingen die het welzijnswerk overnemen, en uiteindelijk weer failliet gaan. Zo kwam het dat De Brink opging in de Stichting Welzijn Feijenoord, die weer opging in De Hefgroep, die deel was van Stichting Welzijnsgroep Rijnmond, waardoor het gebouw in ander eigendom kwam dan het welzijnswerk wat er plaatsvindt (Bakker et al. 2018).

De Raad voor Gemeentelijke Wijkgebouwen ging in 1987 op in de Dienst Recreatie en Wijkaccommodaties, verloor in 1989 de wijkgebouwen uit haar naam en werd Dienst Recreatie Rotterdam, die in 2000 veranderde in de Dienst Sport en Recreatie Rotterdam. In dit proces verdween de inspraak van bewoners, die ten grondslag lag aan de Raad, vrijwel volledig. Het inzicht dat fysieke ontmoetingsplekken basisvoorwaarden zijn voor democratie, sneeuwde onder door alle andere functies die huizen van de wijk, zoals buurthuizen in 2015 werden genoemd, moesten gaan vervullen – van welzijns- en jeugdwerk tot het verminderen van eenzaamheid onder ouderen, van gezond eten tot beter omgaan met schulden.

De bestuurlijke beproevingen waaraan zowel de voormalige Raad voor Gemeentelijke Wijkgebouwen als het voormalige

Zuider Volkshuis de afgelopen decennia onderworpen werden lijken misschien lukraak, maar getuigen van een belangrijke verandering in het denken over de rol van de overheid in het maatschappelijk leven. Het idee dat mensen van nature zelfredzaam zijn, en dat te veel overheidsbemoeienis juist tot meer afhankelijkheid leidt, is bekend komen te staan als de Achterhuis-kritiek (Achterhuis 1979; Tonkens 2002). Die kritiek werd later gebruikt als legitimering voor het neoliberale beleid van een terugtrekkende overheid die er alleen is voor hen die (nog) niet voldoende zelfredzaam (of 'samenredzaam' (NRW 2015)) zijn. Tegelijk is er niet één duidelijke beslissing aan te wijzen die deze koerswijziging inzette: eerder was het een lang proces van uitholling, bezuinigingen, decentralisaties en reorganisaties. Dat leidde er uiteindelijk toe dat de uitgebreide democratische infrastructuur die in de jaren 70 en 80 in Rotterdam was opgebouwd, waarin opbouwwerkers en buurthuizen wijdverspreid waren met het expliciete doel om tegenspraak en zelforganisatie ruimte te geven, in de eerste twee decennia van de jaren 2000 vrijwel volledig verdween.

Tot slot: zelforganisatie en sociale compost

Het verhaal over de zich terugtrekkende overheid is niet het enige mogelijke verhaal over ontmoetingsplekken in Rotterdam. Waar buurthuizen werden geprivatiseerd en bibliotheken hun deuren sloten, namen bewoners vaak het heft in eigen handen. Door heel Nederland organiseren burgercollectieven in eigen beheer duurzame energie in hun wijk, welzijnswerk, of creëren ze publieke ontmoetingsplekken (Ziegler &

Gautier 2023). Ook Rotterdam kent veel van dit soort initiatieven.

Waar zo'n 100 jaar geleden in het Zuider Volkshuis een eerste Leeszaal opende, werd in 2015 op een steenworp afstand de volledig door vrijwilligers georganiseerde Leeszaal Vreewijk geopend. Deze leeszaal volgde het voorbeeld van Leeszaal West, die in 2011 in Rotterdam-West werd geopend nadat 15 van de 21 bibliotheken in de stad gesloten waren als gevolg van bezuinigingen (Specht & Van der Zwaard 2015). Beide leeszaal zijn geen traditionele bibliotheken met een lidmaatschapssysteem, maar ontmoetingsruimtes waar allerlei mensen boeken brengen en meenemen, lezen en elkaar ontmoeten. Het zijn twee van talloze voorbeelden waar bewoners zorgen voor buurttuinen, boekwinkels, workshopruimtes, keukens of culturele podia. Ook 3 van de in totaal 38 huizen van de wijk in Rotterdam worden door bewoners zelf beheerd (Labraimi & Bosters 2021).

Waar buurthuizen werden geprivatiseerd en bibliotheken hun deuren sloten, namen bewoners vaak het heft in eigen handen

Als we kijken naar hun democratische rol, lijken de meest relevante publieke ontmoetingsplekken inmiddels niet de door de gemeente gefaciliteerde Huizen van de Wijk, die worden geprogrammeerd door welzijnsaanbieders en vooraf bepaalde doelstellingen moeten behalen (wat overigens niet betekent dat ze geen nuttige sociale rol vervullen). Dat zijn juist eerder plekken als de Leeszaal, waar geen doelen hoeven te worden gehaald, en geen proble-

men te worden opgelost. Ze bieden ruimte voor spontaniteit: wanneer mensen in al hun pluraliteit samenkomen, weet je nooit precies waar dat toe leidt. De kunst van de democratie is om al die verschillende stemmen, die zich op allerlei manieren uiten, te laten doordringen tot gezamenlijke besluitvorming.

Deze positieve voorbeelden van zelforganisatie lijken op het eerste gezicht het neoliberale argument dat het vanzelf gaat als de overheid maar uit de weg gaat, te bevestigen. Maar die conclusie doet toch geen recht aan de sociale en materiële omstandigheden die nodig zijn om ontmoetingsplekken als democratische infrastructuur te laten werken. Succesvolle zelforganisatie komt niet uit het niets, en bouwt vaak voort op persoonlijke ervaringen, activistische netwerken en nog resterende buurthuizen die in de vorige eeuw werden opgebouwd. Maurice Specht en Joke van der Zwaard (2015, p. 26) noemen dit de 'humuslaag' die zelforganisatie mogelijk maakt, door het delen van praktische zaken, ervaringen en advies. Maar niet elke stad of wijk heeft een even vruchtbare bodem, wat het voor sommige mensen moeilijker maakt om zich te organiseren en te uiten.

Als we kijken naar hun democratische rol, lijken de meest relevante publieke ontmoetingsplekken inmiddels niet de door de gemeente gefaciliteerde Huizen van de Wijk

Ontmoetingsplekken vormen vitale democratische infrastructuur, die geleefde levens op een open manier verbinden met

formeel bestuur. Het risico van ontmoetingsplekken overlaten aan burgers en bedrijven is dat ze niet langer een verbinding vormen tussen informele en formele vormen van democratie. Instituties sluiten zich af voor tegenspraak, terwijl burgers het zelf wel oplossen. Daarmee erodeert de legitimiteit van de democratische samenleving, en verdwijnt een cruciale route waarlangs verschillende mensen elkaar kunnen ontmoeten en zich democratisch kunnen organiseren en uiten.

Goed ontworpen publieke ontmoetingsplekken kunnen daarnaast symbool staan voor de kracht van informele democratie

Hoe kunnen buurthuizen en andere ontmoetingsplekken hun democratische rol hervinden? Paradoxaal genoeg is de eerste stap om overmatige doelmatigheid los te laten en onvoorwaardelijk ruimte te bieden voor samenkomst. Dit vraagt om plekken die geworteld zijn in en bijdragen aan de sociale humuslaag. Vanuit die basis kunnen verbindingen ontstaan met de formele wereld van democratische instituties. Sociaal werkers spelen een cruciale rol in deze vertaalslag. Goed ontworpen publieke ontmoetingsplekken kunnen daarnaast symbool staan voor de kracht van informele democratie. Ze tillen alledaagse ontmoetingen als het ware op en zetten ze – zoals op die donkere decemberdag op de trappen van de Hillevliet – op het podium, als het weefsel waaruit democratie gesponnen wordt.

Deze tekst is gebaseerd op een hoofdstuk uit het proefschrift Towards an Architecture of Democratic Infrastructures dat Catherine Koekoek naar verwachting in 2025 zal verdedigen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Delen van deze tekst werden eerder uitgesproken tijdens lezingen voor Recht op de Stad (Rotterdam, 11 oktober 2022) en het Stadmakerscongres (Rotterdam, 15 november 2024).